

ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ПУБЛИЦИСТИКА В РУСИЯ

(Неизвестни статии и дописки на Л. Каравелов)

Цвета Унджиева

През епохата на Българското възраждане много учители, журналисти, писатели изпращат дописки и статии в руски вестници и списания. Те изпълняват патриотичния си дълг, като осведомяват братската страна за съдбата на своя поробен народ. Скромните български родолюбци дават израз на голямата си надежда, че родината на Венелин няма да забрави малкия славянски народ, съхранил през вековете на робството своето национално самосъзнание.

Статии и дописки за България поместват различни по характер и направление руски вестници и списания. Дописки пристигат в голямата славянска страна от различни краища на поробените български земи и най-вече от центровете на българската емиграция в Румъния и от Цариград. Авторите на тези дописки имат различни политически възгледи. Поради всичко това българските материали, публикувани в руския периодичен печат, са твърде разнообразни.

Проучването на руската периодика може да доведе до неочаквани резултати. Достатъчно е да посочим един конкретен пример: издирването и събирането на публицистиката на Р. Жинзифов обогати извънредно много неговия образ на възрожденски писател и патриот. Публицистичното дело на Жинзифов, пръснато в различни руски периодични издания, и по своя внушителен обем, и преди всичко по значението и стойността си зае централно място в творческия път на писателя.¹

Значителни усилия са положени за събирането на Каравеловата публицистика. Плод на тези усилия са големите томове „Публицистиката на Любен Каравелов“, т. I и т. II, издадени от Мих. Димитров.² Работата по събирането обаче на Каравеловото публицистично наследство не е окончателно завършена. Допуснати са грешки и увлечения, които налагат нов внимателен преглед на материала.

Трудностите при издирването на публицистичните материали от наши автори, отпечатани в руски вестници и списания, са големи и поради това грешките до известна степен са неизбежни. Почти всички български кореспонденти държат на анонимността при публикуването на материалите си, крият се зад псевдоними или инициали. Те добре разбират, че сътрудничеството им в руския печат може да доведе до остри конфликти с турските власти и до тежки последици. Р. Жинзифов в свое писмо до редактора на сборника „Поэзия славян“ Н. В. Гербеля, след като съобщава, че съвсем скоро ще изпрати статията си „Болгарская литература“, пише: „... Еще раз покорнейше прошу Вас не обозначать полную фамилию автора, но одну только начальную букву Z. . . , или же вовсе без этой буквы, т.е. „неизвестного автора“. Об этом просят Вас и другие мои земляки.“³

Нужни са още редица проучвания на отделни автори или на някои руски вестници, за да се стигне до по-цялостен поглед върху борбата, която българските възрожденци водят на страниците на руския периодичен печат с оръжието на словото.

Предмет на настоящото съобщение е Каравеловото сътрудничество в одеския вестник „Новороссийский телеграф“ — „вестник политический, экономический и литературный“, излизал от 1869 до 1903 г. През първите години — до 1875 г. „Новороссийский телеграф“ се отличава със своя либерален дух и позиции — ратува за свобода на печата, защитава студентите, участници във вълненията в Новороссийския университет, разобличава злоупотребите на чиновници и съдии.

¹ Вж. Р. Жинзифов. Публицистика. Т. I—II. С., 1964.

² Публицистиката на Любен Каравелов. С., т. I, 1957; т. II, 1966.

³ Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин“, М., ф. 179, № 47.

От големите одески ежедневници — „Одесский вестник“, „Новороссийский телеграф“ и „Новороссийские ведомости“ — досега е обръщано внимание предимно на „Одесский вестник“. В него Михаил Димитров търси следи от Каравеловото перо на публицист. Обстоятелството, че именно в одеските ежедневници сътрудничат много български автори, е закономерно и естествено. Връзките между крайморския град и славянското население на Балканите са крепки, със стари традиции. Одеса е средище на значителна група български емигранти и преселници, изтъкнати патриоти, които посвещават голяма част от силите и времето си на своята родина. Одеското настоятелство, авторитетните културни българи — жители на Одеса, несъмнено са подпомагали връзките между руската общественост в града и българската интелигенция, българските обществени и политически дейци.

Вестник „Новороссийский телеграф“ през периода 1869—1872 г. дава място на своите страници на много материали от български автори. Поместени са кореспонденции от Русчук под заглавие „Письмо славянина“, подписани с псевдонима „Кукумявка“, „К...ка“, или „Иностранные известия“, с подпис „Один из многих“; кореспонденции от Цариград от двама различни дописници, статии, подписани с различни инициали — Х. П., П., Л. К., Л. .ъ, К., Л. К-въ, С. Р. Е. и др. Публикувани са дописки и от Букурещ, Болград, Свищов. Авторът само на две статии се е подписал с цялото си име: Ив. Иванов. Има и няколко дописки без подпис. Общо в „Новороссийский телеграф“ през този период са поместени 38 статии и дописки от българи. Някои от материалите имат полемичен характер. Най-богато и интересно е разработен „българският отдел“ през първата година от излизането на вестника — 1869. Само през тази година са публикувани в него 20 статии и дописки от българи.

Най-голям интерес представят тези публицистични материали, които според нас принадлежат на Каравеловото перо. Каравелов е сътрудничил на „Новороссийский телеграф“ само през 1869 г. Може да се предположи, че той е прекъснал да печата в този вестник поради някои новопоявили се тенденции, които са били враждебни на възгледите му и на българското освободително движение. През 1872 г. Каравелов пише в „Свобода“: „Някои руски вестници („Моск. ведомости“, „Голос“, „Новорос. телеграф“) ни разказват, че българският народ е постъпил в това отношение „необдуманно и незаконно“ и съветуват ни да се помириме с великата черква...“¹

Каравелов публикува в „Новороссийский телеграф“ две големи статии — „Болгарское литературное общество“ и „Болгарский церковный вопрос“. С първата статия започва неговото сътрудничество в „Новороссийский телеграф“. Статията е подписана с инициалите Л. К. и е поместена в № 162 на вестника от 20. VIII (1. IX) 1869 г. Известно е, че по това време Каравелов живее в Одеса в дома на Николай Миронович Тошков. Той пристига в Одеса на 9. VII. 1869 г. В негово писмо до В. Д. Стоянов от 18. VIII. 1869 г.² четем: „Аз вчера бях у Мироновича, четох ме „Дунавска зора“ и „Телеграф“ и той остана много доволен. Пиша за „Дунавска зора“ статия,³ ама не можах да я свърша днес и я оставих до четвъртък.“ Вероятно Каравелов е прочел на Тошков статията си „Болгарское литературное общество“ от „Новороссийский телеграф“, в която изтъква заслугите на Тошков като щедър дарител. От това несъмнено Николай Миронович е останал „много доволен“. От „Дунавска зора“ Каравелов е прочел на Тошков вероятно статията „Старата опозиция срещу напредъка на народното ни развитие“, публикувана в бр. 36 на вестника от 10. VIII. 1869 г.⁴

Втората голяма статия на Каравелов, поместена в „Новороссийский телеграф“ — „Болгарский церковный вопрос“, излиза последователно в два броя на вестника — № 262 и № 264 от 21. XII. 1869 (2. I. 1870) и 24. XII. 1869 (5. I. 1870). Първата част на статията е подписана с инициалите Л. К., а втората част — с Л. К-въ. Последният подпис е известен от други Каравелови статии, публикувани в руския печат („Болгарские инсургенты“ в „Иллюстрированная га-

¹ Л. Каравелов. Събрани съчинения, Т. 7. С., 1967. с. 388.

² Вж. Д. Л[еков]. Нови данни за връзките на Каравелов, Друмев и Жинзифов с Българското книжовно дружество. — Лит. мисъл, 1969, кн. 4, с. 168—169.

³ Става дума за статията „Аз ли съм фалшив или издателите на отечеството“. — Дунавска зора, г. II, бр. 39, 31 авг. 1869.

⁴ Вж. Публицистика на Любен Каравелов. Т. I. С., 1957. с. 527.

зета“, бр. 30, 1867 г.). Към заглавието „Болгарский церковный вопрос“ е поместена следната редакционна бележка под линия: „Эта статья, заключающая в себе подробное изложение предмета, составлена по печатным источникам и личным наблюдениям и прислана нам одним из представителей болгарской печати в Букареште.“ Когато тази интересна статия излиза в „Новороссийский телеграф“, първите осем броя на в. „Свобода“ са стигнали до читателите. Каравелов вече си е завоювал името на един от най-авторитетните „представители на българския печат в Букурещ“.

През периода август — декември 1869 г., в който българският публицист сътрудничи на „Новороссийский телеграф“, се появяват освен посочените две статии и няколко негови дописки: две от Константинопол (2. IX и 12 (24). IX) и една от Русчук (18. XI). Интересни са подписите на тези дописки: първата от Константинопол (бр. 180 на вестника) е подписана с Л-ъ, втората, озаглавена „Болгарский вопрос“ (бр. 190), има най-разгърнат подпис — Любинъ... веловъ и последната — от Русчук (бр. 248) — с Л-овъ. Подписите на петте публицистични материала, които Л. Каравелов публикува в „Новороссийский телеграф“, могат да бъдат „градириани“ по следния начин: инициали (Л. К.), инициали плюс последните две букви (Л. К-въ), първа и последна буква на името (Л-ъ), инициали и последните три букви на фамилното име (Л. К-овъ) и накрая почти пълното изписване на името, с характерна редукция на звука „с“ в „и“, която може и да е случайна печатна грешка (Любинъ... веловъ).

Статиите на Каравелов, както личи от заглавията им, са посветени на църковния въпрос и на Книжовното дружество. През 1869 г. Каравелов активно съдейства за организирането на Българското книжовно дружество и е един от неговите най-авторитетни и енергични основоположници. На 26 юли след пристигането на В. Д. Стоянов в Одеса бива свикано събрание „по делото на реченото дружество“, в което участва и Каравелов и пише протокола на събранието. На 17 август (три дни преди публикуването на статията „Болгарское литературное общество“) Каравелов пише писмо до Васил Стоянов, което завършва с думите: „Дръж са и не бой са, работата е добра. Тавриските (Таврида) собират между себе си пари за обществото — надеят се да съберат до 3000 рубли. Н. Миронович им писа да чаластисват и да бъдат добри патриоте. Това е за тебе приятна новина.“¹

С конкретни дела, със словото на агитатор и с перото на публицист Л. Каравелов се включва всеотдайно в борбата между „младите“ и „старите“ по въпроса за основаването на Книжовното дружество.

Още със заглавието „Болгарское литературное общество“ публицистът цели да привлече вниманието на руската общественост, да популяризира идеята на дружеството и да съдейства за участието и помощта на голямата славянска страна. „Нет так-же сомнения, пише Каравелов в края на статията, что благородные и честные люди порадуются болгарскому движению и сделают что могут для ускорения этого движения; и русские в этом деле не будут, вероятно, последними.“ Каравелов информира читателя за предстоящото откриване на дружеството, за неговото евентуално наименование („Это общество предполагают назвать „Болгария“ или „Кирилл и Мефодий“) и седалище („Как слышно Букурешт будет центром этого общества“). Той изтъква големите заслуги на Н. Тошков и В. Стоянов за организирането на дружеството, щедрите дарения на Тошков, на одеските българи и на много други български патриоти. Каравелов оценява високо значението на така замисленото дружество, което е „радостно явление“, „начало на българския живот и прогрес“. „Болгарское литературное общество, чтем в статията, без всякого сомнения, сделается центром вокруг которого будут группироваться все люди науки, люди века и просвещения, и все выработанное ими будет распространяться по целой Болгарии. Это общество будет иметь свою библиотеку, музей, типографию и со временем откроет и свою школу. Кроме всего этого, литературное общество будет издавать свой ученный журнал и свою газету.“

В същност пряко за Книжовното дружество Каравелов пише само в края на статията си. Останалата, по-голяма част от статията е подготовка, своеобразно встъпление към въпроса за

¹ Вж. Д. Л[еков]. Нови данни за връзките на Каравелов, Друмев, Жинзифов с Българското книжовно дружество. — Лит. мисъл, 1969, кн. 4, с. 169.

основаването на Книжовното дружество. Авторът търси корените на идеята за създаване на научно „литературно общество“, като проследява развитието на българския народ след Кримската война. Той разкрива съвсем синтетично смисъла и значението на църковния въпрос, като се позовава на в. „Право“: „Нужно заметить что болгарский церковный вопрос есть вопрос о жизни и смерти болгарского народа. Теперь болгары не скрывают своих намерений, и болгарская газета „Право“, издаваемая в Константинополе, говорит: „Болгарский церковный вопрос не есть вопрос ни церковный, ни догматический, но национальный; вопрос которым болгарский народ желает подняться в уровень с другими народами и заявить о своем существовании.“ Понататък авторът се спира на просветното движение, на силния стремеж към образование, към по-интензивен културен живот и литературна дейност. Публицистът открива причинната връзка и логическа последователност на обществените явления. Борбата според него е „главен фактор на човешкия прогрес“.

Много от мислите, развити в тази част от статията, срещаме и в най-голямата Каравелова статия, поместена в „Новороссийский телеграф“ — „Болгарский церковный вопрос“. Достатъчни са само един-два примера: „До Севастопольской войны, т.е. до 1852 г., болгарский народ находился в самом неподвижном состоянии или в летаргическом сне...“ (ст. „Болгарское литературное общество“) и „Болгары... почти до 1853 года, т.е. до Севастопольской кампании находились в летаргическом сне...“ („Болгарский церковный вопрос“); или: „Правду говорят, что где нет борьбы и оппозиции, там нет и жизни...“ („Болгарское литературное общество“) и „Не даром говорят, что где оппозиция, там и жизнь, без оппозиции и жизнь не жизнь.“ („Болгарский церковный вопрос“).

Голямата и много интересна статия „Болгарский церковный вопрос“ започва с оценка на Кримската война като начало на нов етап в историческия път на народа ни. До Кримската война според автора на статията „българското национално движение“ е било съвсем „слабо и безпомощно“; след Кримската война вече никакви сили не могат да спрат това движение, то „ще продължава, докато има, макар и един българин жив...“

Игото на „гръцката йерархия“ Каравелов оценява като по-тежко от турското владичество. На първо място той сочи икономическата страна на фанариотското иго — тази „постоянна и безгранична експлоатация“ — „много по-тягостна от насилията на мюсюлманите“. Ужасът на духовното робство е разкрит съгласно, силно... „Чтобы лишить народ всякого сознания несправедливого гнета, всякой мысли о независимом управлении, эти фанариотские архиереи преднамеренно... поддерживали в народе невежество, уничтожали все, что напоминало народу о его народности, уничтожали славянское богослужение, вводя непонятную народу греческую службу, злобно преследовали болгарский учителей и закрывали болгарские школы, заставляли учиться только по гречески, истребляли церковно-славянские книги, памятники, надписи в церквях, рукописи и вообще каждую древность...“ „Грабительство фанариотов не знало никакой меры; рабство болгарского народа и невежество было полное, и греки торжествовали!“ Общите оценки и изводи се редуват с излагането на конкретните факти и събития, конкретната мисъл — с обобщаваща. След като проследява първите стъпки на борбата за духовна независимост, Каравелов изрично подчертава, че погрешно някои „приписват каноническо значение“ на „горещата полемика“ между фанариотите и българския народ, че за патриарха и фанариотския клир зад тази полемика се крие „прост паричен въпрос“.

Авторът илюстрира, уплътнява или потвърждава своята мисъл, като си служи с цитати от тогавашната преса. Най-големият цитат, който той използва, е взет от Славейковия вестник „Македония“.

Две от Каравеловите дописки, поместени в „Новороссийский телеграф“, са от Цариград. Тъй като не е известно Каравелов да е бил в Цариград по това време, вероятно означението „Константинополь“ е условно. То насочва към характера и обсега на информацията, която откриваме в тях. И двете дописки от Цариград съдържат сведения за развоя на църковния въпрос. Първата е изцяло посветена на новите събития от гръцко-българския конфликт. Тя завършва с обещанието: „Об этом уставе, заслуживающем особенного внимания, мы поговорим через несколько дней.“ И действително след десетина дни дописникът изпраща следващата си кореспонденция от Цариград. В нея обаче той не пише за споменатия устав. Нови събития и проб-

деми изискват бърза реакция, правдиво осветление. Едва в края на дописката авторът се връща към църковния въпрос и припомняйки „първия държавен проект“, отбелязва: „О съдържанието на този проект аз вече говорих в „Новороссийском телеграфе“. Съвсем безспорно е, че и двете дописки от Цариград са от един и същ автор. Във втората се споменава и статията „Болгарское литературное общество“: „В „Новороссийском телеграфе“ вече била напечатана статия о болгарском литературном обществе. . .“

Втората дописка на Каравелов от Цариград не е така единна тематично като първата. Тя дава по-разностранина информация и засяга няколко въпроса. Наистина тези въпроси са свързани помежду си с ясна логическа връзка и се пораждат един от друг по конкретен асоциативен път. Публицистът с верен политически усет и такт реагира на дописката, поместена в „Courrier d'Orient“, която според него е празно, „бърборене“. Тази дописка го подбужда да изясни целите и задачите на новосъздаденото Българско книжовно дружество. Възражайки на нейния автор, Каравелов разкрива същността и смисъла на турските реформи. Тази част от дописката е особено интересна. Авторът илюстрира мисълта си с конкретен пример. Пред теоретическото обосноваване на мисълта той предпочита логиката на живите факти, емоционалното въздействие на непосредствената действителност. „Самите важни реформи — пише Каравелов — касаят суда, так как прежние духовные судьи-кади заменены турецкими образованными юристами, которых многие газеты превозносят до небес. Главный судья Константинополя, зять умершего Фуада-паши, человек считающийся весьма образованным, он говорит хорошо на трех языках, носит на голове соломенную шляпу, на носу очки, пьет вино, словом он настоящий европеец или вернее, француз во всех отношениях. Но посмотрим как исполняет свои обязанности этот француз-магометанин. В болгарской газете „Македония“ была напечатана передовая статья под заглавием „Великие идеи болгар“, которая почему-то не понравилась турецким властям. И они потребовали в суду редактора П. Славейкова. Когда Славейков вошел в судебную комнату, то главный судья встретил его такими ругательствами, которые покажутся грязными даже в ушах последнего водовоза; он называл его кифиром (проклятый), гяуром (неверный), собакой, свиньей и грозил ему, что прикажет заковать его в кандалы и пошлет в Диарбекир в заключение. После всех этих неистовств Славейков был выгнан вон, но дня через три его снова позвали, и главный судья спросил его: „Я, как кажется, вас оскорбил три дня тому назад?“ — „Меня вы не оскорбили, а оскорбили то места, в котором мы находимся“, отвечал редактор. Само собою разумеется, что Славейков был выгнан из присутствия вторично и чрез два дня его известили, что его газета запрещается на месяц. Таковы-то высшие суды турецкой империи, в которых судьи — люди с французским образованием; каковы-же должны быть государственные люди в провинциях.“

Приведохме този дълъг цитат заради много интересния фактически материал, в чиято достоверност нямаме основание да се съмняваме, заради съвсем ясно манифестираното отношение към П. Р. Славейков, заради несъмненого публицистично майсторство, с което се характеризира изложението. Авторът умело, лаконично, чрез една единствена реплика създава образа на смелия патриот, журналист и борец, на човека Петко Славейков. „Меня вы не оскорбили, а оскорбили то места, в котором мы находимся, отвечал редактор.“ Какво спокойствие, каква вътрешна сила и достойнство! Категорията „редактор“ е издигната на висок етичен пиедестал, тя излъчва възрожденска чистота, целеустременост, сила. Това е една от първите и може би най-високата оценка на П. Р. Славейков — гражданина-публицист и редактор, дадена от Каравелов. Тя говори за широката известност на Славейков не само сред българската емиграция в Цариград, но и в Румъния и Сърбия, говори за обаянието на неговата личност.

Тук му е мястото да припомним тревогата, с която Славейков пише няколко месеца порано във в. „Македония“ за арестуването и затварянето на Каравелов в Петроварадинската крепост: „Ние не знаем нито де, нито защо е запрян, затова и нищо не можем да кажем; но то не възпира, мислим, да изкажем съжалението си за лошата орисница на нашите учени мъже, които твърде често и за права бога стават жертва на чужди клевети и интриги и така гният и се скапват, с месеци в мрачните и влажни тъмници, без да има ни кой да ги потърси, ни кой дума за тях да

продума!¹ Очевидно дълбока взаимна симпатия и уважение са свързвали двамата големи дейци на нашето Възраждане.

Каравелов рисува картината на турския съд пестеливо, точно и живо. Читателят усеща, че това е дело не само на майсторската ръка на публициста, но и на опитния вече белетрист. Публицистът и белетристът се „срещат“ и при очертаването на портрета на турския реформатор. Този портрет е набелязан все така лаконично, но и пластично, с тънка и остра ирония. „Главният съдия Константинополя... човек считающийся весьма образованным, он говорит хорошо на трех языках, носит на голове соломенную шляпу, на носу очки, пьет вино, словом он настоящий европеец или, вернее, француз во всех отношениях...“ Умело, чрез две съставни съществителни авторът нюансира ироничната характеристика на турския съдия реформатор — този „съдия-кадия“, „французин-мохамеданин“. В контраста между вышшии изкуствен шлиф и същността на поведението — примитивно и варварско — е смисълът на характеристиката на „реформатора“. С последната обобщителна фраза характеристиката завършва, отново просмукана с ирония: „Таковы-то высшие судьи турецкой империи, в которых судьи-люди с французским образованием...“

В дописката си от Русчук Каравелов отново осмива турското правосъдие, като разказва просто и живо конкретен случай — ярък пример за турския „прогрес“. Началото на дописката се характеризира със своята лека ирония: „Турецкое правительство готовится к чему-то необыкновенному: везде кипит жаркая деятельность, везде происходят перестройки, реформы, словом, турецкий прогресс расширяется не по дням, а по часам...“

В разгледаните дотук нови журналистически изяви на Каравелов се утвърждават вече известните черти на неговата публицистика на руски и сръбски език, черти, които по-късно откриваме и в огромното му публицистично дело на български език. Художествено-образните елементи на Каравеловата публицистика са подчинени на публицистично-логическата мисъл. И все пак някои автори похвати отвеждат към таланта на повествователя-белетрист: Каравелов използва на няколко места диалогична форма (например живо предадения разговор между турски министри и български депутати в статията „Болгарский церковный вопрос“), служи си с ярки образи-сравнения.

Публицистичен стил и език на Каравелов се отличават със своята точност и яснота. Граматическите форми са правилни и опростени. Публицистът Каравелов разчита предимно на логическото обосноваване на своите възгледи, на тяхната подробна, последователна и убедителна аргументация. Той доказва тезите си от различни страни, привежда различни примери, търси историческите корени на явленията. Потокът на неговата публицистична мисъл е плавен, на места обстоятелствен.

Разгледаните няколко Каравелови статии и дописки обогатяват значително представите ни за неговата публицистична дейност от този период на живота му, разкриват нови страни в идеите му позиции. През 1869 г. публицистът Каравелов се осъществява богато и разностранно. Жив интерес буди сравнението между тези Каравелови статии и неговите статии, публикувани в „Застава“, „Голос“ или „Дунавска зора“. Те са твърде близки по общата си идейна насоченост и смисъл, по фактическия материал, който съдържат. Редица мисли в тях се повтарят, като придобиват различни нюанси. Съществуват и някои различия помежду им, които предполагат допълнителни проучвания. Тяхното обяснение засега би имало само хипотетична стойност.

В най-хубавите си публицистични изяви от „Новороссийский телеграф“ Каравелов преодолява информационния, чисто осведомителен характер на част от дописките си от този период и пише интересни аналитични статии, в които поставя важни актуални проблеми.

¹ Македония, г. II, бр. 12, 15 февр. 1869.